

УДК 342.9

*К. С. Токарева**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри конституційного і адміністративного права**Національного авіаційного університету*

ЕТАПИ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Для України доступ до правосуддя, незважаючи на високий рівень розвитку судової системи, залишається проблемним питанням. Посилення євроінтеграційних процесів вимагає забезпечення принципу верховенства права та реформування судової влади. Одним із пріоритетних напрямків такого реформування є впровадження альтернативних способів врегулювання спорів, які успішно зарекомендували себе в зарубіжній практиці. Історико-правове дослідження медіації як різновиду способів вирішення спорів є важливим в контексті визначення природи процедури медіації та чинників, які вплинули на її виникнення, становлення і розвиток, з метою створення ефективного правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історичні витоки та еволюцію медіації досліджували такі науковці як М. Я. Поліщук, А. С. Хіщенко, М. А. Фастова, Д. С. Кулапов, А. М. Гриб, Р. Шандра, А. В. Ващенко та інші. Незважаючи на наявність наукових праць з проблематики статті, поза увагою науковців залишилося питання періодизації історії медіації на українських землях.

Мета статті. Метою дослідження є визначення історичних етапів впровадження медіації до правової системи України.

Основний виклад матеріалу. Сьогодні медіація – це альтернативний спосіб врегулювання спору, за умовами якого сторони добровільно беруть участь у переговорах і, за допомогою незалежної третьої сторони-медіатора, намагаються досягнути консенсусу та вирішити власний спір, враховуючи інтереси кожної з них [1, с. 138]. Однак будь-яке правове явище, яке має соціальну природу, не з'являється раптово в його сучасному вигляді, тому інститут медіації (посередництва) має глибокі історичні витоки. Проблема гармонізації суспільних відносин з метою виживання була універсальною для будь-яких соціальних об'єднань, тому примирення, як і конфлікт, було природним явищем. Вигідність проживання індивіда в групі тісно пов'язано з навичками членів цієї групи долати конкуренцію та відшукувати способи подолання конфліктів. Тому потреба вирішувати конфлікти є базовою для будь-якого суспільства у будь-який період його розвитку [2, с. 14].

Враховуючи найбільш поширену періодизацію історії України, першим і найтривалішим етапом становлення медіації на українських землях

можемо визначити етап виникнення та розвитку органів примирення та посередництва (до XIX ст.) Посередництво виникло одночасно з появою економічного обміну, який зумовив виникнення соціальних конфліктів. За часів первіснообщинного ладу роль посередників могли виконувати родові старійшини, за участю яких проходив обмін між племенами. На основі суспільного розподілу праці, обміну надлишковими продуктами, виробами, у зв'язку з цим виникнення посередництва науковці визначають ще з IV тисячоліття до н.е. Вирішення конфліктів відбувалось із запрошенням ейсімнета – арбітра-посередника між ворогуючими сторонами, як примирителя конфліктуючих, не зацікавленого в інтересах когось із сторін. Римське право, як правова основа сучасних правових систем, передбачало наявність третейських суддів або арбітрів. Претор направляв сторони до арбітра, якщо вони не могли вирішити власне право або їхній спір не регулювався діючими нормами закону [3, с. 166].

Важливим документом часів Київської Русі стала Новгородська берестяна грамота, в якій було визначено можливість врегулювання спору шляхом примирних процедур. З'явився древній обряд побратимства, який обмежував використання кровної помсти серед населення у зв'язку з розвитком цивілізації слов'ян, де усвідомлювались негативні наслідки конфліктів. «Медіаторами» найчастіше виступала православна церква в особі священників, які користувались повагою населення, а така процедура отримала назву «посередництво» або «клопотання» [4, с. 162]. Вже у XII ст., як свідчать літописи, вирішення спорів відбувалось за допомогою третейських судів. Третейський суд вважається первинною формою сучасних судів, що є спільним для всіх народів, адже постійні міжусобиці вимагали більш цивілізованих оптимальних інструментів вирішення. Головним завданням третейських судів, які діяли на засадах добровільності та самостійності сторін, було не лише суворе слідування нормам закону, а й припинення ворожих відносин сторін. Тому основною метою розгляду вважалась угода, досягнута на основі взаємних поступок, яка пізніше отримала письмову форму [5, с. 103].

Литовські статuti та магдебурзьке право передбачали інституалізацію примирного правосуддя та переговорів. Посередників за цих часів нази-

вали приятельськими та любовними судьями, едначами, а в міському праві – «медіаторами». Термін «медіатор» було запозичене з німецьких джерел, які стосувалися римської юридичної термінології [6, с. 147]. На території західноукраїнських земель набуло поширення «волоське право». Відповідно до судових традицій волоського права, відповідно до яких селяни могли здійснювати правосуддя на свій розсуд, почали діяти копні та зборові суди, основним завданням яких було примирення сторін та забезпечення правопорядку на території сільського округу. Волоське право передбачало суди старійшин, суди сусідів, громад, братський суд, які засновувались на посередництві [7, с. 118].

Близьким до сучасного розуміння медіації був інститут мирових посередників, що виник внаслідок селянської реформи 1861 року. Мирові посередники, спілкуючись у своїй діяльності із дворянством, селянством та представницькими органами, керувались принципами гласності, незалежності та незмінності. Мирові посередники були зобов'язані сприяти реалізації селянської реформи та врегулювати конфлікти поміщиків та селян. Вони користувались довірою та повагою населення, адже задовольняли інтереси як селянства, так і поміщиків та дворянства [8, с. 136].

Другим етапом становлення медіації, на нашу думку, варто вважати етап виникнення та розвитку медіації як соціального інституту (XX-XXI ст.). У період існування Української Радянської Соціалістичної Республіки медіація використовувалася Радянським Союзом лише як інструмент врегулювання міжнародних конфліктів. Тоді як в англо-саксонських країнах, насамперед у США, Австралії, Великій Британії починається її стрімкий розвиток. Починаючи з застосування у сімейних спорах, альтернативні способи врегулювання спорів, в тому числі процедура медіації, поширились на інші сфери суспільних відносин та отримали нормативне закріплення у міжнародно-правових документах (наприклад, Типовий закон ЮНІСТРАЛ щодо міжнародного торговельного арбітражу 1985 року). В США для вирішення суперечок професійних союзів та роботодавців була створена Федеральна служба США з медіації та примирних процедур, яка продовжує свою діяльність. Тоді було запроваджено поняття «медіації» та почали виникати локальні недержавні організації. Після 1990 року розвинулась приватна медіація, тоді як суди отримали широкі повноваження щодо примусового проведення медіації [9, с. 395].

Розпад Радянського Союзу спричинив ускладнення трудових відносин, тому за пізніх радянських часів Україна дізналась про медіацію та зробила перші кроки в її використанні. Для вирішення масштабних вугільних конфліктів група українських психологів разом з Американською

арбітражною асоціацією та Федеральною службою медіації і примирних процедур США наприкінці 80-х років провели спільні радянсько-американські заходи щодо вирішення конфліктів на Донбасі. Результатом цього процесу стало створення восьми центрів медіації на території усієї України за підтримки фондів та інших організацій. У 1997 році Одеська обласна група медіаторів створила перший прецедент у цивільному судочинстві для країн СНД, провівши медіацію справи, яка була направлена із суду. У 1998 році було створено Національну службу посередництва і примирення з метою протидії промисловим страйкам, діяльність якої зосереджена на посередництві у колективних трудових спорах. При Києво-Могилянській Бізнес Школі започатковано Український центр медіації з метою створення рушійної сили для запровадження та розвитку інституту надання послуг незалежними медіаторами. Об'єднавшись з Одеською обласною групою медіації центр створив Коаліцію з розвитку медіації, яка починала формувати законодавчу ініціативу щодо закону про медіацію [10, с. 6].

З 2013 року за підтримки Канадського національного судового Інституту було організовано п'ятирічний проект «Освіта суддів для економічного зростання». Групи українських суддів пройшли стажування в канадських судах, готувалися судді-тренери, які навчали суддів різних регіонів України навичкам врегулювання спорів. За півроку реалізації «Освіти суддів для економічного зростання» кількість мирових угод за результатами розгляду спорів у пілотних судах зросла втричі. Проект було спрямовано на підтримку утвердження верховенства права в країні, удосконалення повноважень установ професійної підготовки суддів, підвищення рівня компетентності судових органів у сфері економічних і господарських спорів, що впливає на розвиток економіки держави [11].

Впродовж 2014-2016 років у місцевих судах та Апеляційному суді Волинської області реалізовувалася ініціатива, в межах якої судді отримували знання та навички застосування медіації, мали можливість залучати незалежних медіаторів з громадських організацій медіаторів у тих категоріях справ, де, на їх думку, медіація була можливою, в результаті якого було проведено 38 медіацій, з яких 14 успішних [12, с. 5].

Другий та третій етап становлення медіації в Україні перетинаються у часовому просторі. Третій етап – правового закріплення медіації – триває з 2010 року і до сьогодні (XXI ст.). Медіацію як правову послугу в Україні було регламентовано у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» № 3460-VI від 02 червня 2011 року [13]. Пункт 4 частини 1 статті 1 Закону визначає правові послуги як надання правової інформації,

консультацій та роз'яснень з правових питань; складання заяв, скарг, процесуальних та інших правових документів; представництво особи в судах, інших державних органах або органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту осіб від звинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги і медіації. Пункт 4 частини 2 статті 7 визначає надання допомоги в забезпеченні доступу до медіації як вид правової послуги з надання безоплатної первинної правової допомоги.

На сьогодні в Україні загальні положення щодо посередництва, порядок, місце, принципи, зміст та оцінка ефективності медіації визначено Державним стандартом соціальної послуги посередництва (медіації), затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України 17.08.2016 № 892 [14]. Державний стандарт розглядає медіацію як соціальну послугу, отримувачами якої є особа, сім'я (або прийомна сім'я, сім'я опікунів, піклувальників), дитячий будинок сімейного типу, окрема соціальна група з урахуванням етнічної ознаки або стану здоров'я, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують надання або отримують таку соціальну послугу. Передбачено моніторинг та контроль якості її надання, визначення тарифу платної послуги. Процедура визначається як метод розв'язання конфліктів або спорів, за допомогою якого сторони конфлікту чи спору намагаються в межах структурованого процесу за участю посередника або медіатора досягти згоди з метою його розв'язання.

Незважаючи на відсутність закону про медіацію, в Україні має місце приватна діяльність медіаторів, оскільки процедура прямо не заборонена законодавством. Тим паче частина 4 статті 55 Конституції України проголошує, що кожна особа має право будь-якими не забороненими законами засобами захищати власні права і свободи від порушень та протиправних посягань [15]. Держава заохочує використання інноваційних інструментів, які полегшують доступ до правосуддя. У 2015 році Указом Президента України було схвалено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних інститутів на 2015-2020 роки № 276/2015 [16], в якій передбачено розширення переліку категорій справ підсудності третейських судів або які можуть розглядатися у спрощеному провадженні; запровадження процесуальних механізмів ефективного попередження розгляду справ за відсутності спору між сторонами; аналіз доцільності введення мирових суддів та розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів шляхом практичного впровадження інституту медіації та посередництва.

Один із перших законопроектів про медіацію було зареєстровано у 2010 році. Законопроект «Про медіацію» № 7481 [17] визначав медіацію як спосіб та процедуру врегулювання спору за допомогою незалежної від сторін фахової особи (медіатора). Однак проект було визнано таким, що не відповідає міжнародним стандартам та рекомендаціям, зокрема у частині заборони на застосування медіації у публічно-правових спорах, та в результаті відкликано.

Наступними спробами встановити правове регулювання медіації стали проект Закону «Про медіацію» № 2425а від 26 червня 2013 року [18] та альтернативний проект № 2425а-1 від 03 липня 2013 року [19]. Основний проект Закону ототожнював медіацію з примиренням та визначав її як процедуру альтернативного, добровільного врегулювання спору, вирішення конфліктів шляхом проведення переговорів між сторонами конфлікту або спору за допомогою одного або кількох медіаторів/посередників з метою досягнення сторонами взаємоприйняттого рішення про врегулювання конфлікту або спору чи усунення спричиненої ним шкоди. На відміну від свого попередника, проект передбачав застосування медіації як в приватно-правових спорах, так і в адміністративних та кримінальних справах. Проект передбачав розвиток медіаторського самоврядування, зокрема створення Медіаторської палати України. Незважаючи на значні позитивні зрушення у регламентації медіації, проекти не отримали підтримки в парламенті.

Після ще кількох невдалих спроб створити законодавство про медіацію, 3 листопада 2016 року в першому читанні було прийнято проект Закону «Про медіацію» № 3665 від 17 грудня 2015 року [152]. Проектом визначено досить широку сферу застосування медіації – у будь-яких конфліктах (спорах) (цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних; кримінальних провадженнях; справах щодо адміністративних правопорушень. Стаття 14 проекту дозволяє реалізувати присудову модель медіації, тобто процедура може використовуватися сторонами на усіх стадіях судового розгляду спору. Позитивними аспектами проекту варто визнати досить детальну регламентацію вимог до медіатора та спеціальної підготовки фахівця з медіації, вирішення дискусійного питання щодо реєстру медіаторів та встановленню відповідальності медіатора і контролю якості послуг медіації, однак проект має значні недоліки.

В першу чергу проект ніяким чином не регулює організацію самоврядування медіаторів України, хоча це питання, враховуючи кількість вже існуючих громадських організацій медіаторів, є актуальним. Визначені вимоги до професійної підготовки медіатора викликають сумніви

щодо можливості наданнями такими фахівцями якісних послуг. Оскільки посередник працює з емоціями в межах права вбачається доцільним встановлення вимог щодо отримання вищої юридичної та/або психологічної освіти особою, яка бажає стати медіатором. Також проект ігнорує чітке визначення правового статусу сторін спору як учасників медіації та правового статусу медіатора на всіх етапах проведення процедури.

Висновки. Отже, становлення медіації в Україні є складним та довготривалим процесом. Етапами становлення та розвитку медіації в Україні є етап виникнення та розвитку органів примирення та посередництва (до XIX ст.), етап виникнення та розвитку медіації як соціального інституту (XX – XXI ст.) та етап правового закріплення медіації, який триває до сьогодні.

Під час першого етапу почали з'являтися посередницькі обряди, які попереджували настання та загострення конфліктів всередині суспільства. З активним розвитком суспільства почали з'являтися процедури посередництва за участі церкви («клопотання», «посередництво»), третейські суди, комісарські суди, совісні суди, мирові суди, комерційні суди тощо. Маючи змістовне історичне підґрунтя та об'єктивна потреба суспільства в соціальній злагоді, медіація стрімко почала розвиватися у світі, а починаючи з 90-х років XX ст. Україна починає використовувати зарубіжний досвід медіації у зв'язку із нагальною потребою врегулювання трудових спорів у промислових регіонах.

Законодавча активність щодо медіації триває багато років, однак дискусійними питаннями досі залишаються освіта, правовий статус та відповідальність медіатора; організація самоврядування медіаторів» сфера використання процедури тощо. Станом на сьогодні у першому читанні прийнято останній проект про медіацію № 3665, який потребує доопрацювання. Створення ефективного правового регулювання як завершення третього етапу впровадження процедури до української правової системи полегшить доступ громадян до правосуддя, розвантажить судову систему, сприятиме популяризації альтернативних способів врегулювання спорів та поінформованості суспільства, що в свою чергу повністю відповідає дотриманню принципу верховенства права будь-якої правової держави.

Література

1. Поліщук М. Я. Поняття медіації як альтернативного методу вирішення спорів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, 2014. № 65. С. 134-139.
2. Хищенко А. С. Примирительные процедуры в процессе правового регулирования: историко-правовой анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве. Москва, 2014. 27 с.
3. Фастова М. А. Историко-теоретические основы посредничества как общеправового института. *Исто-*

рические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики, 2014. № 3-1. С. 165-170.

4. Кулапов Д.С. К вопросу об истории зарождения института медиации. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*, 2013. № 5 (94). С. 160-165.

5. Мирошниченко А. Ю. Организационно-правовое становление и Развитие третейских судов в России (XII-начало XX века). *Юрист-Правовед*, 2015. № 2 (69). С. 102-106.

6. Гриб А.М. Примирення в праві Литовсько-польської доби, його реалізація та особливі форми. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та правових умов євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (20 травня 2016 р., м.Одеса): у 2 т. Т. 1. Одеса: *Юридична література*, 2016. С. 145-147.

7. Шандра Р., Бедрій М. Сільські суди та судочинство за українським і волоським правом: історико-правове порівняння (XIV–XVIII ст.). *Вісник Львівського університету*. Сер.: *Юридична*. 2013. № 58. С. 116-125.

8. Ващенко А. В. Повітові з'їзди мирових посередників у структурі органів управління Російської імперії 1861–1874 рр.: законодавчо-правовий аспект. *Проблеми історії України XIX-початку XX ст.*, 2011. № 18. С. 134-140.

9. Волоцкая Ю.Н. История развития института медиации. *Актуальные проблемы экономических, юридических и социально-гуманитарных наук: Сборник статей ежегодной всероссийской с международным участием научно-практической конференции*. Пермь: АНО ВПО Пермский институт экономики и финансов, 2013. С. 394-396.

10. Кисельова Т. Інтеграція медіації в судову систему України: програмний документ, Київ. 2017. 28 с.

11. План реалізації проекту «Освіта суддів для економічного розвитку». *Національний суддівський інститут*. 2013. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/planosvita.pdf>

12. Матвійчук О., Завидовська-Марчук О., Овсієнко А., Турак О., Токарська І., Плахтій І., Річард Р. Медіація в судах: Міф чи реальність? *Волинська регіональна громадська організація «Центр правової допомоги»*, USAID, 2016. 38 с.

13. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2011 р. № 51. Стор. 2136. Ст. 577.

14. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації): Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892. *Офіційний вісник України*, 2016 р. № 77. Стор. 121. Ст. 2586.

15. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1996. № 30. Ст. 141.

16. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента від 20.05.2015 р. №276/2015. *Офіційний вісник України*, 2015 р. № 41. стор. 38. Ст. 1267.

17. Про медіацію: Проект Закону України від 17.12.2010 р. № 7481. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7481&skl=7

18. Про медіацію: Проект Закону України від 26.06.2013 р. № 2425а. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47637

19. Про медіацію : Проект Закону України від 03.07.2013 р. № 2425а-1. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47710

20. Про медіацію : Проект Закону України від 17.12.2015 р. № 3665. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463

Анотація

Токарева К. С. Етапи впровадження медіації в Україні. – Стаття.

Статтю присвячено аналізу етапів впровадження медіації в Україні. Виокремлено три історичних етапи впровадження медіації до української системи права. Визначено, що населення українських територій здавна використовує процедури примирення та посередництва. Досліджено процеси створення громадських організацій медіаторів та введення пілотних проектів з медіації в судах як відповідь на об'єктивну потребу врегулювання конфліктів у суспільстві. Розглянуто сучасний стан правової регламентації медіації як соціальної послуги.

Ключові слова: медіація, посередництво, історичний етап, мировий посередник, соціальний інститут, правовий інститут, правове регулювання.

Аннотация

Токарева К. С. Этапы внедрения медиации в Украине. – Статья.

Статья посвящена анализу этапов внедрения медиации в Украине. Выделены три исторических

этапа внедрения медиации в украинской системе права. Определено, что население украинских территорий издавна использует процедуры примирения и посредничества. Исследованы процессы создания общественных организаций медиаторов и введение пилотных проектов по медиации в судах как ответ на объективную необходимость урегулирования конфликтов в обществе. Рассмотрены современное состояние правовой регламентации медиации как социальной услуги.

Ключевые слова: медиация, посредничество, исторический этап, мировой посредник, социальный институт, правовой институт, правовое регулирование.

Summary

Tokareva K. S. Stages of mediation implementation in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the analysis of the stages of mediation implementation in Ukraine. Three historical stages of introduction of mediation into the Ukrainian legal system are singled out. It has been determined that the population of Ukrainian territories has been using conciliation and mediation procedures since ancient times. The processes of creation of public organizations of mediators and introduction of pilot projects on mediation in courts as a response to the objective need for conflict resolution in society are studied. The current state of legal regulation of mediation as a social service is considered.

Key words: mediation, mediation, historical stage, peace mediator, social institute, legal institute, legal regulation.